

Mark Collier en Bill Manley

Hiërogliefen ontcijferen en lezen

EEN STAP-VOOR-STAP LEERBOEK VOOR ZELFSTUDIE

Vertaald en bewerkt door Olaf Kaper
Met illustraties door Richard Parkinson

Inhoud

Inleiding *vii*

Over de Nederlandse bewerking *ix*

Bij de Nederlandstalige tweede editie *x*

Illustraties *x*

1 Hiërogliefen

§1 Inleiding *1*

§2 Hiërogliefen lezen *2*

§3 Transliteratie *2*

§4 Eenconsonanttekens *3*

§5 Tekenschikking *4*

§6 Determinatieven: betekenis categorieën *5*

§7 Schrijfrichting *6*

§8 \downarrow *i* en \downarrow *w* en het meervoud *8*

§9 Zelfstandige naamwoorden *9*

§10 Bijvoeglijke naamwoorden *10*

Oefeningen 10

2 Meer hiërogliefen en hun gebruik

§11 Tweeconsonanttekens *15*

§12 Drieconsonanttekens *17*

§13 Ideogrammen: klank- en beeldtekens *17*

§14 Variabele schrijfwijzen *18*

§15 Het meervoud *19*

§16 \cup *nb* 'ieder, elk, enige' en

\cup *nb* 'heer' *19*

§17 Koningsnamen en titels *20*

§18 Koninklijke toenames *21*

§19 De dateringsformule *21*

Tabel van de dynastieën 22

Oefeningen 23

3 Bijzondere schrijfwijzen

§20 Afkortingen *32*

§21 Tekenomzetting om esthetische redenen *32*

§22 Tekenomzetting om hiërarchische redenen *33*

§23 Onvolledige of ongewone schrijfwijzen *34*

§24 Titels *34*

§25 Toenames *35*

§26 De offerformule *35*

§27 De genitief *39*

Egyptische goden van de dood 40

Oefeningen 43

4 Afbeeldingen en bijschriften

§28 Bijschriften: de infinitief *49*

§29 Aanbidding *50*

§30 Werkwoordsklassen en de infinitief *50*

§31 De vormen van de infinitief *52*

De cultus van Osiris te Abydos 54

Oefeningen 56

5 Beschrijvende teksten

§32 Inleiding: beschrijvingen *65*

§33 De verleden tijd: *sdm.n(=f)* *65*

§34 Partikels *66*

§35 Weglating van het suffix-pronomen voor de eerste persoon *67*

§36 Suffix-pronomen *67*

§37 De relatiefvorm *sdmt.n(=f)* *68*

Namen en verwantschapstermen 69

Oefeningen 72

6 Andere manieren van beschrijven

- §38 Voortzetting 80
- §39 Ontkenning (negatie) 81
- §40 Iemand iets laten doen 82
- §41 De afhankelijke pronomina 82
- §42 De tegenwoordige tijd 83
- §43 Gelijktijdigheid van handelingen 84
Oefeningen 85

7 Omschrijving

- §44 Bijvoeglijke naamwoorden 93
- §45 Bijvoeglijke naamwoorden in de rol van zelfstandig naamwoord 94
- §46 Participia 94
- §47 Participia en toenames 95
- §48 Participia in de rol van zelfstandig naamwoord 96
- §49 Zelftypering met *ink* 96
- §50 Passieve participia 98
- §51 *in* + zelfstandig naamwoord + participium 100
- §52 Meer over de relatiefvormen 100
Titulatuur in het Middenrijk 101
Oefeningen 104

8 De toekomstige tijd

- §53 De *sdmty.fy* 111
- §54 De oproep aan de levenden 111
- §55 Wensen, verwachtingen en verzoeken: de prospectieve *sdm(=f)* 114

- §56 De Abydos-formule 114
- §57 Bedoeling en bewerkstelling 115
- §58 Ontkenning 115
- §59 Vormen van de *sdmty.fy* en de prospectieve *sdm(=f)* 116
- §60 De *nisbe* 117
Oefeningen 119

Tekenlijsten bij de oefeningen

- I Eenconsonanttekens 127
- II Enkele gangbare tweeconsonanttekens 128
- III Enkele gangbare drieconsonanttekens 128
- IV Enkele gangbare ideogrammen 128
- V Volledige tekenlijst 129

Samenvatting van de grammatica

- Werkwoordsvormen 144
- Voornaamwoorden, zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden 148

Egyptisch-Nederlandse woordenlijst 151

Oplossing van de oefeningen 162

Adressen en aanbevolen literatuur 174

Over de omslagfoto 178

Register 180

Inleiding

Het doel van dit boek is u in staat te stellen om de hiërogliefen en de taal van het oude Egypte te leren en er plezier aan te beleven. Het is met name bedoeld voor mensen die nooit eerder hiërogliefen hebben gelezen, maar het is ook geschikt voor hen die hun kennis van de taal willen bijspijkeren met de recente inzichten van de Oud-Egyptische grammatica.

Dit boek is bovenal een praktische inleiding: van meet af aan maakt u kennis met originele hiërogliefenteksten, die volledig worden verklaard en voorzien zijn van aanwijzingen voor verdere studie. We hebben ons hierbij geconcentreerd op voorwerpen van het British Museum in Londen, in het bijzonder de dodenstèles van Egyptische hoogwaardigheidsbekleders, maar ook van enkele teksten van lijk-kisten, grafwanden en van de beroemde koningslijst van Ramses II uit Abydos. In ieder hoofdstuk maakt u kennis met een nieuw aspect van het hiërogliefenschrift en van het Egyptisch. Elk hoofdstuk sluit af met enkele originele teksten waarmee de nieuwe kennis in praktijk kan worden gebracht. We denken dat deze aanpak een aantal voordelen heeft.

Ten eerste krijgt men door vanaf de eerste les originele oude teksten te lezen een gevoel voor het echte handwerk van het vertalen. De tekens en de teksten die we gebruiken zijn bovendien kenmerkend voor een grote groep objecten die men niet alleen in het British Museum kan vinden, maar ook in andere musea van de wereld. Ten tweede hopen we dat u door het lezen van deze inscripties telkens het gevoel krijgt dat u ook echt een prestatie heeft geleverd. Ten derde, door ons te concentreren op een samenhangende groep monumenten kunnen we een aantal onderwerpen aansnijden die de achtergrond van deze objecten duidelijk maakt, zoals de rol van de dodengod Osiris en de mysteriespelen in diens bedevaartplaats Abydos.

We geven in de lessen liever geen onnodige details, maar we laten u zoveel mogelijk ervaring opdoen met het lezen van hiërogliefen. De regels van de grammatica bespreken we slechts in hoofdlijnen aan de hand van de te lezen teksten. Hierdoor krijgt u een stevige ondergrond waarop u verder kunt bouwen wanneer u later andere teksten wilt bestuderen uit het rijke aanbod van andere genres van het Oud-Egyptisch: literatuur, religieuze inscripties, koninklijke decreten of wat dan ook.

Dit boek is ontstaan uit een cursus die wij sinds 1992 verzorgen. Het werd ons destijds duidelijk dat de bestaande inleidingen in het Oud-Egyptisch eigenlijk ofwel te beknopt ofwel te gedetailleerd waren, en dat er behoefte bestond aan een moderne inleiding die geschikt was voor de beginner en voor zelfstudie. We hebben deze cursus in verschillende vormen onderwezen aan diverse groepen en instellingen, onder andere in Londen, Glasgow, Reading, en met name in Bloomsbury. Aan de Bloomsbury Summer School hadden we de gelegenheid om een intensieve cursus hiërogliefen aan te bieden binnen de beperkte tijd van één week. Veel verbeteringen zijn te danken aan de opmerkingen van de deelnemers aan al deze cursussen, die ons geholpen (en soms gedwongen!) hebben om de tekst te wijzigen en te verhelderen. Dankzij hun opmerkingen is de tekst aanmerkelijk duidelijker en toegankelijker geworden. Het is helaas niet mogelijk hen allen hier bij naam te noemen, maar we zijn hen bijzonder erkentelijk voor hun enthousiasme, hun reacties en voor hun ondersteuning voor het idee achter dit boek en de methode die erin wordt ontwikkeld.

Bij het ontwikkelen van de cursus tot een boek hebben we het voorrecht gehad om gebruik te mogen maken van de kennis en de steun van een groot aantal mensen. Vivian Davies, conservator van de Egyptische afdeling van het British Museum, bracht ons in contact met de uitgever en raadde ons aan om gebruik te maken van het tekentalent van Richard Parkinson bij het kopiëren van de hiërogliefenteksten. We zijn hem in het bijzonder dankbaar voor zijn buitengewone lijntekeningen. Stephen Quirke liet ons delen in zijn aanzienlijke kennis van de ambtenarij van het Middenrijk, hij moedigde ons aan en hief het glas met ons. De directeur van de Bloomsbury Summer School, Christopher Coleman, gaf ons de vrije hand om onze taalcursus naar eigen inzicht gestalte te geven en wij danken hem en zijn geweldige staf voor hun steun. Onze collega's Ludwig Morenz, Toby Wilkinson en met name José-Ramon Pérez-Accino hebben ons geholpen bij de hiërogliefencursussen van de Bloomsbury Summer School. Ook Tony Legge en Lesley Hannigan van het University of London Centre for Extra-Mural Studies gaven ons alle vrijheid om onze cursus verder te ontwikkelen. Louise Lambe moet hier in het bijzonder worden genoemd. Mark Collier schreef zijn deel van dit boek terwijl hij was aangesteld aan het All Souls College in Oxford en later in Liverpool, aan de School of Archaeology, Classics and Oriental Studies. Hij wil graag beide instituties bedanken voor hun steun. Tegelijkertijd werkte hij ook aan een volledige studiegrammatica die onder de titel *Introduction to Middle Egyptian* apart zal worden uitgegeven in Engeland.

We zijn de staf van de British Museum Press erkentelijk voor het accepteren van een ingewikkeld manuscript. Met name onze redactrice Carolyn Jones heeft de uitgave met haar toewijding en humor tot een goed einde gebracht. Een speciale vermelding verdient hier ook Nigel Strudwick die de Engelse en Egyptische teksten heeft gezet, en Helen Strudwick die de drukproeven heeft gecorrigeerd tijdens Nigels afwezigheid. De kaart van Abydos werd gemaakt door Mark Mechan, die we hiervoor willen bedanken.

Het is een gewoonte om aan het slot nog de partners van de auteurs te vermelden, maar in dit geval willen we met klem benadrukken hoe dankbaar we zijn jegens onze echtgenotes Joanne Timpson en Kathy McFall, die ons en ons project verdragen hebben. Met name geldt dit voor Joanne, die ondanks de geboorte van Oliver en een drukbezette echtgenoot nog de tijd kon vinden om de laatste versie van de tekst kritisch door te lezen.

Mark Collier

Bill Manley

Over de Nederlandse bewerking

Bij een bezoek aan Egypte of aan een Egyptisch museum valt onmiddellijk op dat bijna alle objecten met hiërogliefen beschreven zijn. In deze cursus wordt van meet af aan het type teksten geïntroduceerd dat het meest frequent op Egyptische voorwerpen staat, namelijk de zogeheten offerformule en de persoonsnamen en hun titels. De auteurs hebben er terecht voor gekozen om in een inleidende cursus slechts één specifieke categorie objecten te behandelen, en de keuze voor de stèles uit Abydos die in het British Museum worden bewaard is een erg goede keuze. Ook het museum in Leiden bezit een mooie verzameling van dit type stèles en ook in Brussel staan er een paar. Inderdaad zal men na het voltooien van de cursus ook werkelijk een stèle van dit type grotendeels kunnen lezen, ook als men het stuk nog niet eerder had gezien. Maar de hier opgedane kennis zal ook op vele andere museumstukken kunnen worden toegepast, en ook bij een bezoek aan Egypte zal het beslist grote diensten bewijzen.

Direct na het verschijnen van dit boek waren er enthousiaste reacties, zowel van vakgenoten die werken in het onderwijs van het Egyptisch, als van het publiek in Engeland, waar het zelfs op de bestsellerlijst terecht kwam. Dit is deels ook te verklaren uit de toegankelijke stijl van het boek waarin jargon wordt vermeden en waarin grammaticale terminologie alleen wordt gebruikt waar het niet anders mogelijk is.

De grammaticale uitleg in het oorspronkelijke boek is voornamelijk gebaseerd op voorbeelden uit het British Museum. Het leek mij belangrijk om bij een Nederlandse vertaling hieraan een aantal Nederlands/Vlaamse voorbeelden toe te voegen als stimulans voor de lezer om zelf in het museum te gaan kijken en de cursus toe te passen, geheel overeenkomstig de opzet van het Engelse boek. Er zijn nu verspreid door de cursus voorbeelden opgenomen uit de musea in Leiden en Brussel ter vervanging van enkele teksten uit het British Museum en het Fitzwilliam Museum in Cambridge. De omslagfoto is ook vervangen door een complete Leidse stèle die op p. 178-179 wordt besproken.

Er is verder gestreefd naar een zo soepel mogelijke aansluiting op de *Middel-Egyptische Grammatica* van mijn eigen leraar in het Middel-Egyptisch, Louis Zon-

hoven. Het gebruik van termen voor de verschillende grammaticale vormen is gedeeltelijk aangepast aan dat van Zonhoven, en er is ook op gelet dat de vertaling van individuele woorden in beide boeken niet belangrijk afwijkt. Dit zal het gemakkelijker maken voor de gebruiker van dit boek om later met Zonhovens grammatica verder te gaan en kennis te maken met de Middel-Egyptische literatuur die in dat boek in het bijzonder wordt behandeld.

Een aparte sectie achterin op p. 174-176 bevat een lijst van musea in Nederland en Vlaanderen met een Egyptische verzameling waar men ook oud-Egyptische teksten vindt om zelf te bestuderen. Bovendien staan daar enkele adressen van verenigingen en instellingen die ook hiërogliefencursussen verzorgen, en een selectieve lijst van aanbevolen boeken en internetadressen om u te stimuleren door te gaan met de studie van het Egyptisch, en daar alle plezier aan te beleven dat dat brengt.

Ik wil graag hier nog mijn dank uitspreken aan Joost van Schendel voor zijn aansporing om aan deze bewerking te beginnen en aan Kees van Bree en Teus de Jong voor technische assistentie.

Olaf E. Kaper, Basjendi en Berlijn, 2000

Bij de Nederlandstalige tweede editie

Deze nieuwe editie is gebaseerd op de gecorrigeerde tweede editie van de Engelse uitgave uit 2003. Daarnaast is een aantal kleine veranderingen aangebracht in de Nederlandse tekst, en enkele onregelmatigheden en fouten zijn verbeterd. We zijn met name dankbaar voor de reacties van dr. D. Couprie, die een groot aantal suggesties voor verbeteringen heeft gedaan.

Olaf E. Kaper, februari 2008

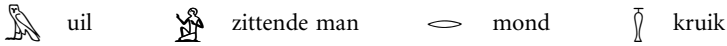
Illustraties

De lijntekeningen van de stèles in dit boek zijn gemaakt door Richard Parkinson van de Egyptische afdeling van het British Museum. De voorstellingen uit de Middenrijksgraven van Meir zijn ontnomen uit A.M. Blackman, *The Rock Tombs of Meir*, delen I, II en III, die zijn gepubliceerd door de Egypt Exploration Society, London, in 1914 en 1915. We zijn de EES dankbaar voor haar toestemming deze te mogen reproduceren. De foto's op pagina's 31, 44, 63, 64, 108 en 125 zijn gereproduceerd met toestemming van de Trustees of the British Museum, © British Museum Fotografische Dienst. Mark Mechan vervaardigde de kaart van Abydos op p. 55. *Opmerking van de auteurs:* Het was wegens verbouwwingswerkzaamheden in het British Museum in 1997-1998 niet altijd mogelijk om de kopieën van teksten te controleren aan de hand van het origineel.

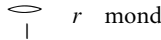
Hiërogliefen

§1 Inleiding

Hiërogliefen zijn afbeeldingen die als schrifttekens worden gebruikt. Vaak beelden ze (delen van) levende wezens af:

De betekenis van deze tekens komt soms overeen met de afbeelding. Het teken mond , bijvoorbeeld, wordt gebruikt om het woord voor mond te schrijven, gewoonlijk samen met een verticale streep (dit teken wordt verklaard in §13):

Toch worden slechts weinig woorden op deze manier geschreven. De beeldtekens van het hiërogliefenschrift dienen in de eerste plaats om de klank (en betekenis) van de oud-Egyptische taal weer te geven, net zoals de letters van ons alfabet de klanken van het Nederlands weergeven. Dit betekent dat we de hiërogliefen boven deze afbeelding van een man die een gans aan het roosteren is niet zomaar kunnen lezen als 'riet, kwartel, man, gezicht', enzovoorts, wat niets betekent, maar de tekens geven de klanken van een aantal woorden in het Egyptisch weer met de volgende betekenis:

'Ik ben al aan het roosteren sinds het begin der tijden – nog nooit heb ik zoiets als deze gans gezien'
(Meir III, pl. 23)

Het doel van dit boek is om u te laten zien hoe dit in zijn werk gaat.

§2 Hiërogliefen lezen

Hoe kunnen de hiërogliefen worden gelezen zodat ze de klanken van een oud-Egyptisch woord weergeven? Dit kunnen we het eenvoudigste laten zien aan de hand van een voorbeeld. Het teken beeldt een versimpelde huisplattegrond af en het wordt gebruikt voor het schrijven van het woord ‘huis’ door de toevoeging van het streepje dat we al eerder zagen:

 pr huis

Dit woord is toevallig opgebouwd uit de twee medeklinkers p en r die samen pr opleveren. We komen later in §3 en §4 nog te spreken over de weergave van dit Egyptische woord in ons schrift met behulp van transliteratie. Er is nog een ander woord dat gebruik maakt van dezelfde klankencombinatie p en r , namelijk het woord voor ‘uitgaan’, ‘vertrekken’. Dit wordt in hiërogliefen als volgt geschreven:

 Δ pr uitgaan, vertrekken

In dit woord wordt niet meer gebruikt als een afbeelding van een huis, maar louter als weergave van de klankencombinatie pr (dit wordt verder besproken in hoofdstuk 2). Technisch gesproken wordt hier gebruikt als een *klankteken* of *fonogram*. Dit gebruik van de hiërogliefen volgt het rebus-principe, alsof we het Nederlandse woord *bij* (in ‘bij de haard’) zouden schrijven met de afbeelding van een bij: . Op deze manier kunnen hiërogliefen worden gebruikt om *klanken* weer te geven die geen relatie hebben tot het voorwerp dat het teken afbeeldt.

Het woord Δ pr , ‘uitgaan’, bevat bovendien nog twee tekens waarvan het gebruik later nog uitvoeriger ter sprake zal komen. Het mondteken wordt als r gelezen, zoals in r ‘mond’, hoewel het hier niets met de mond te maken heeft, maar het wordt gebruikt om de leeswaarde van pr te complementeren of te verduidelijken (meer hierover in hoofdstuk 2). De lopende benen Δ worden gebruikt als *determinatief*, een soort teken dat aan het slot van een woord wordt geplaatst om een globale indruk te geven van de betekenis van het woord, zoals in dit geval het idee van beweging (zie verder §6).

§3 Transliteratie

We hebben zojuist in ons schrift als pr weergegeven. Het is gebruikelijk onder egyptologen om de klanken van een hiëroglifisch woord op deze wijze te translitereren. Het is een goede gewoonte om dit gebruik van meet af aan bij het lezen over te nemen en we raden u aan om altijd de woorden te translitereren. Het enige waaraan u hierbij zult moeten wennen is dat de hiërogliefen geen klinkers (a, e, i, o, oe, enz.) noteren, maar uitsluitend medeklinkers. Dit zal in het begin wel vreemd overkomen, maar u zult hier spoedig aan wennen.

§4 Eenconsonanttekens

U kunt nu beginnen met het lezen van de hiërogliefen. De belangrijkste tekens zijn de eenconsonanttekens, die telkens één enkele klank weergeven, ongeveer zoals de letters in ons eigen alfabet:

TEKEN	TRANS- LIT.	ZEG ALS	TEKEN	TRANS- LIT.	ZEG ALS	TEKEN	TRANS- LIT.	ZEG ALS
	<i>ʒ</i>	aa		<i>m</i>	m		<i>š</i>	sj
	<i>i</i>	ie		<i>n</i>	n		<i>k</i>	k
	of <i>y</i>	ie		<i>r</i>	r		<i>k</i>	k
	<i>ʿ</i>	a		<i>h</i>	h		<i>g</i>	g
	of <i>ʿ</i>	w/oe		<i>h</i>	h		<i>t</i>	t
	<i>b</i>	b		<i>h</i>	ch		<i>t</i>	tj
	<i>p</i>	p		<i>h</i>	chj		<i>d</i>	d
	<i>f</i>	f		of	s		<i>d</i>	dj

We zullen ons hier in eerste instantie bezighouden met het lezen van deze tekens. Als u wilt weten wat de tekens afbeelden, dan verwijzen we naar de tekenlijst achter in dit boek.

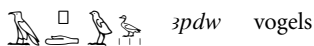
De waarde van elk teken wordt weergegeven door de transliteratie in de tweede kolom. De derde kolom geeft een manier aan waarop sprekers van het Nederlands deze tekens kunnen uitspreken. De meeste klanken van het Egyptisch komen overeen met de Nederlandse equivalenten en deze kunnen daarom met de letters uit ons alfabet worden weergegeven. Daarbij geldt dat de letter *g* in het Nederlands als in het Engelse 'give' moet worden uitgesproken. Enkele klanken van eenconsonanttekens zijn echter niet vertegenwoordigd in het gesproken of geschreven Nederlands en deze hebben daarom bijzondere transliteratie-symbolen:

	<i>ʒ</i>	glottisslag, zoals in 'na-apen'		<i>h</i>	zoals in het Duitse 'ich'
	<i>i</i>	zoals in 'ja'		<i>š</i>	zoals in 'sjaal'
	<i>ʿ</i>	een keelklank waarbij de keel- spieren samengeknepen worden		<i>k</i>	harde k die dieper in de keel gemaakt wordt
	<i>h</i>	h met een iets toegeknepen keel		<i>t</i>	zoals in 'beetje'
	<i>h</i>	zoals in 'gat'		<i>d</i>	zoals in het Franse 'dieu'

Ieder eenconsonantteken vertegenwoordigt een aparte klank in de oud-Egyptische taal en daarom moet elk teken een eigen transliteratiesymbool hebben. Het is dan

ook belangrijk om alle onderscheidende boogjes, puntjes en streepjes correct te noteren bij het translitereren, ook al is het voor ons moeilijk om sommige klanken van elkaar te onderscheiden. De transliteratie-symbolen staan in de tweede kolom van de tabel op p. 3. Het verschil tussen, bijvoorbeeld, *k* en *k̄* is voor Nederlands-sprekenden moeilijk weer te geven, maar in het Egyptisch waren dit twee duidelijk onderscheiden klanken.

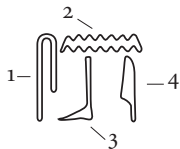
Het is niet nodig om te proberen de exacte klanken van het oud-Egyptisch na te bootsen, omdat daarvoor hoe dan ook de klinkers ontbreken. Toch is het nuttig om de transliteratie hardop te kunnen oplezen en woorden te kunnen vocaliseren in plaats van ze klank voor klank op te lezen. Daarom is er een uitspraak in gebruik die enkel voor ons gemak is bedacht. Dit zijn de letters in de derde kolom van de tabel op p. 3. Vele tekens komen in de uitspraak al ongeveer overeen met de letters in ons alfabet en daarmee is er dan ook geen probleem. De meer ongewone klanken krijgen een gemakkelijk uit te spreken Nederlandse klank toegewezen die enigszins met de eigenlijke klank overeenkomt. Daarbij moeten dan nog klinkers worden toegevoegd, en daarvoor wordt er steeds een 'e' tussen de medeklinkers gezet, behalve bij het voorkomen van de medeklinkers *ʒ* en *ʕ*, die respectievelijk als een lange en korte *a* kunnen worden uitgesproken en bij *w*, die in het midden en einde van een woord als 'oe' wordt uitgesproken omdat dat gemakkelijker is. Nogmaals, deze uitspraakregels zijn louter een praktisch hulpmiddel en het heeft niets te maken met de oorspronkelijke uitspraak van het Egyptisch. Als voorbeeld nemen we het woord voor 'vogels', *ʒpdw* (in een spelling die in §8 besproken zal worden):

Voor ons gemak kunnen we dit woord uitspreken als 'apedoe'.

§5 Tekenschikking

Het is u misschien al opgevallen bij het bekijken van de voorbeelden op de voorafgaande bladzijden dat de hiërogliefen niet achter elkaar worden geschreven zoals in ons alfabetische systeem, maar dat ze in regelmatige groepen of blokken worden gegroepeerd die de beschikbare ruimte mooi vullen. Daarbij worden sommige tekens boven andere tekens gezet om de ruimte beter op te vullen. Als voorbeeld nemen we de naam van de ambtenaar Senbi (*snbi*) uit de oefening 1.7 op p. 12-13:

De naam is van links naar rechts geschreven, beginnend met de *s* (1). De tekens van de naam zijn gegroepeerd zodanig dat de lange en platte *n* (2) boven de twee hoge en smalle tekens *b* (3) en *i* (4) is geplaatst waardoor er een blok ontstaat. De regel bij het lezen van dergelijke blokken is eenvoudig: de bovenste tekens worden als

eerste gelezen en dan de tekens beneden. In het vervolg van dit hoofdstuk zult u nog een paar voorbeelden van groeperingen tegenkomen.

U kunt op dit punt proberen om de oefeningen 1.1 en 1.2 (op p. 10-11) te maken.

§6 Determinatieven: betekeniscategorieën

Tot dusver hebben we alleen woorden gezien die uitsluitend met klanktekens geschreven zijn. Veel woorden hebben daarnaast echter nog betekenisklassetekens of determinatieven, die na de klanktekens in het woord worden geplaatst. Hier volgen een aantal voorbeelden van gebruikelijke determinatieven en een willekeurig woord waarin deze verschijnen:

 man en zijn werkzaamheden	 s man
 god, koning	 <i>skr</i> (de god) Sokar
 zon, dag, tijd	 <i>hrw</i> dag
 bewegen	 <i>h3b</i> zenden
 (kleine vogel) klein, slecht, zwak	 <i>bin</i> slecht
 stad, dorp	 <i>kis</i> Qis (plaats)

De determinatieven geven geen klanken weer en worden daarom niet getranslitereerd. Het enige wat ze bijdragen is een indruk van de betekeniscategorie van het woord. Vele tekens kunnen als determinatief worden gebruikt, maar er zijn twee redenen waarom we er ons geen zorgen om hoeven te maken. Ten eerste worden de determinatieven, zoals gezegd, niet getranslitereerd en daarom zijn ze al te veel aandacht bij het lezen niet waard, vooral niet bij het begin van de studie. Ten tweede worden de determinatieven vaak weggelaten in de teksten die in dit boek besproken worden. Wanneer u een bepaald determinatief toch precies wilt begrijpen kunt u het altijd opzoeken in de tekenlijst achter in dit boek.

Twee veelvoorkomende determinatieven moeten hier nog wel kort besproken worden. Het teken (niet te verwarren met 'man') is het betekenisklasseteken bij woorden die aangeven wat door de mond naar binnen of naar buiten gaat, hetzij letterlijk (eten en spreken), hetzij figuurlijk (emoties, houding, denken), en ook de daarmee verbonden handelingen. Bijvoorbeeld:

 nis oproepen, een oproep doen aan

Het vaakst voorkomende determinatief is , de papyrusboekrol, die bij abstracte begrippen wordt geplaatst. Dergelijke woorden kunnen niet gemakkelijk worden afgebeeld maar het teken verwijst naar het feit dat ze wel kunnen worden opgeschreven (bijvoorbeeld op een papyrusrol). Op die manier kunnen ze toch een fysiek tastbare vorm aannemen. De geschreven vorm van het woord kon zodoende worden afgebeeld in de vorm van de opgerolde papyrus:

 snb gezond zijn, gezondheid
 shr plan, beleid, toestand

Een belangrijk woord dat vaak met de papyrusrol wordt gedetermineerd is:

 ht ding(en)

Het woord *ht* wordt vaak geschreven met de meervoudsstrepen (zie §8), hoewel het op zich geen meervoud is. De papyrus kan zowel horizontaal als verticaal geplaatst worden al naar gelang de beschikbare ruimte. Verschillende lange dunne tekens kunnen op deze wijze in twee standen worden geschreven.

Sommige woorden kunnen ook meer dan één determinatief hebben:

   nds burger, kleine man
 (van een stam die ‘klein’ betekent)

Het determinatief geeft ons een tweede grip op een woord omdat het een aanwijzing bevat over de betekenis. Dit heeft het voordeel dat we kunnen onderscheiden tussen twee woorden die dezelfde klanktekens delen, zoals:

   iszw oude man, ouderdom   *iszw* lofprijzing

In hoofdstuk 2 zullen we zien dat er nog andere middelen zijn in het hiërogliefenschrift om woorden met dezelfde klank van elkaar te onderscheiden.

In de praktijk worden de determinatieven vaak weggelaten, ook in de monumentale inscripties die in dit boek worden behandeld. In oefening 2.1, bijvoorbeeld, zult u worden gevraagd om de volgende woorden uit de grillscène in §1 te translitereren. Deze woorden zijn geschreven zonder determinatieven en dezelfde woorden staan hier tevens met hun normale determinatieven uitgeschreven:

   of   roosteren   of   gans

U kunt op dit punt proberen om de oefening 1.3 (op p. 11) te maken.

§7 Schrijfrichting

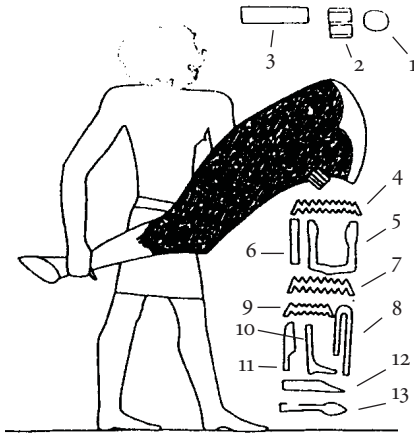
Alle hiërogliefen die we tot dusver hebben gezien waren geschreven in onze eigen schrijfrichting, in regels van links naar rechts. Hiërogliefen werden echter ook als decoratie gebruikt, vaker dan bij ons schrift het geval is, en ze konden als wezenlijk

onderdeel van de decoratie van een monument zijn aangebracht. In dit boek zullen we de hiërogliefen steeds van links naar rechts presenteren, maar u zult merken dat in de praktijk de leesrichting vaker van rechts naar links verloopt, en soms ook in kolommen van boven naar beneden. Er is gelukkig een heel eenvoudige truc waarmee de tekens van elke tekst in de juiste volgorde te lezen is:

*Lees altijd tegen de voorkant of het gezicht van de tekens in,
en lees van boven naar beneden.*

Anders gezegd: de tekens kijken gewoonlijk naar het begin van de regel.

In het hier volgende tafereel moeten de hiërogliefen dus gelezen worden in de genummerde volgorde. De richting van de persoon bij de tekst helpt ook vaak bij het bepalen van de leesrichting, vooral als er niet veel tekens zijn met een duidelijke 'voorkant':

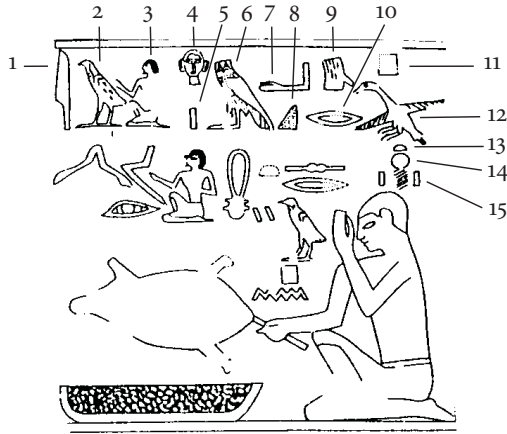

Offerdrager uit het graf van
Senbi te Meir. Het bijschrift
wordt gelezen van rechts
naar links
(Meir 1, pl. 9)

De tekst is hier ingepast in de ruimte rondom de offerdrager. De schrijfrichting wordt het beste afgelezen aan de voet (10), die aangeeft dat we van rechts naar links moeten lezen. De persoon bij de tekst kijkt ook in dezelfde richting als de tekens van de tekst. In het geval van verticale kolommen, zoals hier, leest men altijd van boven naar beneden (zie §5). Hier begint de tekst boven aan de rechterkant, en de eerste drie tekens ervan zijn horizontaal gegroepeerd in de ruimte boven de voorpoot van een os die door de offerdrager wordt vastgehouden. De rest van de tekens (4-13) staat in een kolom en deze wordt eveneens van rechts naar links gelezen binnen de blokken van de kolom. De naam van Senbi staat in deze kolom (8-11), en het is goed om deze te vergelijken met dezelfde naam in een versie die van links naar rechts wordt gelezen en die we in §5 hebben gezien. Alle woorden van de tekst staan aan het einde van dit hoofdstuk bij elkaar, zodat u hier kunt oefenen in het lezen.

Als voorbeeld van een tekst die van links naar rechts te lezen is geven we nog-

maals het bijschrift uit het begin van dit hoofdstuk, ditmaal met de toevoeging van de volgorde van de tekens uit de eerste regel.

Deze tekst bestaat uit twee regels, te lezen vanaf de bovenste regel. Ook hier zijn de tekens ingepast in de beschikbare ruimte rondom de afbeelding. Dit betekent dat de eerste regel van links naar rechts verloopt (tegen de gezichten van de kwartel, de man, de uil en de vliegende vogel in) en dan maakt de regel als het ware een bocht en de laatste tekens 13-15 staan in een kolom. Net als in ons schriftsysteem gaan we daarna weer terug naar het begin van de tweede regel die weer op dezelfde wijze van links naar rechts gelezen wordt (let op de man en de kwartel).

Uit deze voorbeelden blijkt ook dat de hiërogliefen zonder onderbreking achter elkaar worden geschreven, zonder leestekens of spaties. Dit lijkt natuurlijk vreselijk moeilijk in het begin, maar u zult zien dat het beslist niet zo erg is als het lijkt zodra u beter bekend bent geraakt met het schrift en met een aantal nuttige woorden. Oefening 1.8 (p. 13-14) zal u helpen om hiermee wat meer ervaring op te doen.

§8 *i* en *w* en het meervoud

Het hiërogliefenschrift is economisch. Net als de klinkers worden ook de medeklinkers *i* en *w* vaak weggelaten, behalve aan het begin van woorden. Dit geldt in het bijzonder voor de grammaticale uitgangen. Het meervoud, bijvoorbeeld, wordt aangegeven met de uitgang *-w* (zoals in het Nederlands het meervoud met *-en* of met *-s* wordt gevormd). Deze uitgang wordt soms volledig geschreven maar meestal wordt de *-w* weggelaten. Het woord voor ‘vogel’ is in het enkelvoud:

Voor het gemak kan dit worden uitgesproken als ‘aped’.

Het meervoud van dit woord krijgt de uitgang *-w* en een meervoudsdeterminatief van drie streepjes *|||* wordt daar gewoonlijk aan toegevoegd. Dit determina-

tief is op zichzelf voldoende om het meervoud weer te geven en daarom wordt de *-w* uitgang vaak niet meer geschreven en kan het woord een compacter aanzien krijgen:

 of *ꜥpdw* of *ꜥpd(w)* vogels

§9 Zelfstandige naamwoorden

Het leren lezen (het ontcijferen) van de hiërogliefen is slechts een deel van waar het bij het lezen van een Egyptische tekst om gaat. De hiërogliefen werden gebruikt om de oud-Egyptische taal op te schrijven en daarom is het ook noodzakelijk om bekend te raken met de vorm van woorden in het Egyptisch. In dit boek zullen we u de meest voorkomende verschijnselen stuk voor stuk laten zien, zoals die voorkomen op het type monumenten dat we hier behandelen. In sommige aspecten lijkt het Egyptisch wel op het Nederlands, maar in andere aspecten ook weer niet, en op die punten zullen we hier met name ingaan.

Om te beginnen is het nuttig om iets over de zelfstandige naamwoorden in het Egyptisch te weten. Dit zijn de woorden die verwijzen naar mensen, dingen, levende wezens, enz. In het Egyptisch zijn al deze woorden mannelijk of vrouwelijk, zonder dat het (ons) altijd duidelijk is waarom dat precies zo is. Gelukkig is het onderscheid in het Egyptisch makkelijk te zien omdat de vrouwelijke woorden bijna altijd eindigen op een \triangle *-t*, terwijl de mannelijke woorden deze uitgang bijna nooit hebben. Bijvoorbeeld:

 s man *st* vrouw

Verder zijn er geen speciale woorden voor ‘de’, ‘het’ of ‘een’ in het Egyptisch van onze periode en daarom kunnen we *s* ‘man’ vertalen als ‘een man’ maar ook als ‘de man’, afhankelijk van de context in de vertaling.

Eén van de aspecten waarin het Egyptisch op het Nederlands lijkt is het gebruik van voorzetsels (de woorden die ‘voor’ een ander woord ‘gezet’ zijn, ook wel preposities genoemd) om een plaats aan te geven (‘in’) of een richting (‘naar’), een tijd (‘tijdens’), begeleiding (‘met’) of manier waarop (‘met’). Net als in het Nederlands zijn deze voorzetsels meestal korte woorden en ze worden geschreven met eenconsonanttekens:

 m in, met, door, terwijl *in* door

 n naar, aan (personen), voor, wgens *hn*^c met

 r naar (plaats, tijd)